

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.133.1

Кушка Б. Г.

Національний університет «Львівська політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЄВАНГЕЛЬСЬКОГО СЮЖЕТУ ПОКЛОНІННЯ ВОЛХВІВ У РОМАНІ М. ТУРНЬЄ «ГАСПАР, МЕЛЬХІОР І ВАЛЬТАСАР»

У статті розглянуто своєрідність художньої трансформації євангельського сюжету поклоніння волхвів у романі М. Турньє «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар»; з'ясовано сутність авторської ідеї про фундаментальне значення для кожної людини приходу Ісуса Христа у світ; розкрито засоби художнього втілення цієї ідеї, зокрема функціональне призначення сюжетних перипетій і наративних прийомів, роль інтертекстуальних елементів і предметної символіки в структурі тексту.

Ключові слова: євангельський сюжет, художня трансформація, роман-апокриф, наративна структура, символіка, Мішель Турньє.

Постановка проблеми. Творчість Мішеля Турньє належить до яскраво репрезентативних явищ світової літератури другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Він є автором низки романів і новел, у яких органічно поєднуються традиції західноєвропейської просвітницької літератури й новітньої інтелектуальної прози, засоби неоміфологічної образності, структуралістська методологія та прийоми постмодерністського письма, простежуються кардинальні зміни у світосприйнятті людей різних епох. У романі «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар» (1980) автор звертається до відомого євангельського сюжету, інтерпретуючи його згідно з традиціями новітнього міфологізування та насичуючи екзистенціально-гуманістичним змістом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти художньої, зокрема жанрової, своєрідності романів М. Турньє порушувалися в працях французьких дослідників А. Булум'є [10], М. Маросварі [11], Ф. Мерлье [12], а також у дисертації української дослідниці Людмили Зани [4]. Так, у монографії «Мішель Турньє. Міфологічний роман» її авторка Арлет Булум'є, відзначаючи істотний вплив на письменника антрополого-етнографічної філософії К. Леві-Строса й, зокрема, книжки «Елементарні структури спорідненості», застосовує розроблений цим дослідником прин-

цип бриколажу щодо міфологічної образності [10, с. 125] й аналізує роль бінарних структур у творах автора. Науковці здебільшого зосереджують свою увагу на найбільш резонансних романах письменника – «П'ятниця, або Тихоокеанський лімб» (1967), «Вільшаний король» (1970), у тіні яких почасти залишається більш пізній і, можливо, не такий яскравий і сюжетно провокативний роман «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар». Між тим цей твір виявляє не менш оригінальні аспекти ідейно-художніх пошуків Мішеля Турньє. У ньому своєрідно переосмислюється добре відомий, але багато в чому таємничий євангельський сюжет поклоніння волхвів новонародженому Ісусу Христу. У науково-критичному трактуванні цього твору вказується на його відмінність від попередніх романів автора, які «вписуються в лінію ініціативних і містичних текстів», тоді як у «Гаспарі, Мельхіорі і Вальтасарі» простежується «еволюція в бік зорганізованої оповіді на кшталт казки...» [1, с. 244].

Постановка завдання. У пропонованій розвідці ми маємо на меті виявити своєрідність художньої трансформації традиційного євангельського сюжету в романі «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар», зокрема з'ясувати сутність авторської художньої концепції, виявити засоби розкриття образів центральних персонажів, особливості

оповідної структури й символізації деталей предметно-художньої зображальності.

Виклад основного матеріалу. За своєю художньою домінантою аналізований роман органічно вписується в надзвичайно продуктивну для літератури ХХ ст. тенденцію різнопланової трансформації міфу. Ярослав Поліщук, український дослідник стосунків міфу й літератури в новітню добу, вказує на три засадничі функції відносин літератури й міфу впродовж тривалого часу їх взаємовідносин: міфологізацію, реміфологізацію, деміфологізацію. У всіх випадках ідеться про використання в літературі певної фабульної схеми та відомих образів давньої оповіді (міфу чи легенди). Якраз характер такого використання засвідчує якісний рівень ренаратації міфу, залежно від художнього задуму та інтертекстуальних чинників [6, с. 38].

Очевидно, що роман М. Турнє демонструє перший варіант роботи письменника з міфом, що не передбачає радикального перероблення міфологічного матеріалу, оскільки сам по собі сюжет поклоніння волхвів Спасителю Світу важко назвати розгорнутим міфом з усталеним набором сюжетних ситуацій і смислів. У цьому випадку скоріше можна говорити про своєрідний роман-апокриф, у якому відтворюється в індивідуально-авторській інтерпретації сакральна ситуація.

Як відомо, у Новому Заповіті епізод поклоніння волхвів наявний лише в одному з чотирьох Євангелій – від Матвія (у Євангелії від Луки згадується про те, що Ісусові поклонялися пастухи). При цьому євангеліст не подає імен волхвів, не називає їх кількість, не акцентує їхнє царське походження; названо лише дари, які вони принесли, – золото (символ данини, визнання Ісуса Царем), ладан (символ ставлення до нього як до Бога) і миро (символ майбутньої спокутувальної жертви Ісуса). Власне, з кількості дарів виводиться й кількість дарувальників. Трохи більше інформації про волхвів можна віднайти в легендарно-апокрифічних розповідях про життя Ісуса, але й вони не надто деталізовані.

Окремі дослідники (зокрема А. Татаринів) вважають, що саме з апокрифічних легенд М. Турнє отримав необхідний матеріал для свого роману [7, с. 153–154]. Однак специфіка розповіді в романі, насичення його багатоманітною предметно-художньою зображальністю дає більше підстав говорити про повну самостійність і креативний індивідуально-авторський підхід письменника до обраної ним теми. Розроблення сюжету про волхвів стає черговим приводом для

«контрабандного», за словами самого автора, включення в літературний твір певних філософських концепцій, «трансформації абстрактних ідей у літературні образи» [5]. Найкращим засобом такого залучення є міф із його концептуальними пріоритетами, виразною зображальністю та умовно-символічними корелятами.

Роман «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар» складається з низки на перший погляд самостійних наративів, але всі вони, по-перше, дотичні до ще не вповні усвідомленої нараторами й учасниками події її фундаментального значення для людства – народження Ісуса Христа, по-друге, по-різному й незалежно один від одного стверджують найголовніший закон людського буття – закон любові й вірності обраному шляху.

У перших частинах твору кожний із трьох царів послідовно розповідає історію свого життя й падіння, мотивуючи власне рішення відправитися в подорож до Віфлеєму. При цьому розповідачі у своїх історіях постають не так царями й волхвами (тобто магами чи чарівниками), а насамперед звичайними людьми, життя яких сповнене всіляких проблем і прикростей, самотності, страхів і душевних травм. Власне, потреба у звільненні від цих негараздів, розв'язанні особистих, але вельми значущих, по суті, екзистенціальних проблем спонукає їх до мандрівки, а безпосереднім поштовхом рухатися на захід стає поява на небі зірки-комети, що передвіщає знаменні переміни у світі й у їхньому власному житті.

У деяких апокрифах подається інформація про деталі зовнішнього вигляду волхвів: Гаспар був чорношкірим, Мельхіор – «безбородим юнаком», а Вальтасар – людиною старшого віку в ошатному вбранні та з прикрасами. Згідно з більшістю оцінок, вони походили з Ефіопії, Персії й Месопотамії, хоча є більш загальні версії – з Європи, Африки та Азії, що теж по-своєму символічно, оскільки вказує на глобальний смисл події, що сталася у Віфлеємі. У тому, що стосується цих загальних відомостей, М. Турнє в основному дотримується традиції, але він, по-перше, насичує життя кожного волхва життєподібними подробицями, а по-друге, що особливо істотно, проблематизує долі всіх мандрівників, виокремлює ключову, фактично екзистенціальну ситуацію, що містить у собі потенційну перспективу радикальних змін у їхньому житті. Таким каталізатором у романі для кожного стає подорож до Христа й поклоніння йому.

Гаспар показаний у романі як людина з різноманітними життєвими інтересами й потребами, багатим внутрішнім світом. Водночас він уражений

цілою низкою суперечностей: між своїм царственным статусом і потягом до простого життя і звичайних людей, бажанням бути милосердним до своїх підданих і необхідністю жорстко підтримувати законність і порядок у країні, прагненням керувати самостійно й постійним впливом його оточення. А найголовніше, він, чорношкірий правитель, закоханий у білу рабинню на ім'я Більтіна, яка майже не приховує свого зв'язку з юнаком Галекою, називаючи його своїм братом. Більтіна відмовляє Гаспарові у взаємності з явною зневагою, чим викликає в нього почуття ревності та образи. Цю відмову він прочитує як расове упередження: «Білявка і білявий тягнуться, горнуть один до одного, а чорношкірого відкидають геть у навколишній морок. Ось єдине, що має для мене значення...» [13]. До того ж на Гаспара відверто тисне його оточення, аби він покарав зухвальців. Тож подорож за зіркою стає для Гаспара надією на зцілення від нерозділеного кохання й подолання суперечностей внутрішніх прагнень і зовнішніх обставин.

Хоча в назві роману після Гаспара йде Мельхіор, усе ж наступний, хто бере слово у розповіді, це – Вальтасар, цар Ніппура, тобто правитель з Месопотамії, що на берегах легендарних річок Тигр і Євфрат. Перше знайомство з ним відбувається ще під час розповіді Гаспара, в якій цар Ніппура представляється як «привітний старець», що цікавиться різноманітними творами й предметами мистецтва та колекціонує їх. Нащадок багатих предків, він зовсім не переймається накопиченням багатства. Більше того, він усвідомлює гострий конфлікт між розкошуванням і мистецтвом, розуміє, що багатство не може принести людині щастя. Цей конфлікт поглиблюється та отримує новий вимір унаслідок того, що саме в цей час з боку священнослужителів його держави починається переслідування митців і нищення творів мистецтва за нібито їх несумірність з релігією і ворожість їй. Центральною художньо-естетичною проблемою, над якою б'ється Вальтасар, є проблема «образу і подоби», їх протиставлення й категоричного розведення. Цю антиномію Вальтасар сприймає як символ роз'єднання не лише життя і мистецтва, а й людини і Бога, а відтак і внутрішню роздвоєність самої людини.

Мельхіор, третій волхв, має особливі мотиви подорожі до Віфлеєму. Він – законний спадкоємець престолу Пальміри, багатого й дуже красивого сирійського міста, син царя Теодена, однак змушений утекти з батьківщини через те, що після смерті царя його брат Атмар узурпував владу та готував замах на принца. Разом зі своїм наставником Бахтіаром Мельхіор інкогніто приходить до Єрусалиму й потрапляє разом із Гаспаром і

Вальтасаром до палацу царя Ірода Великого. Знаком царственного походження Мельхіора є зашита в його одяг монета із зображенням царя Теодена. Мельхіор мріє повернути собі втрачений престол, однак після того, що він побачив у Єрусалимі та почув від Ірода, як той придушував найменші спроби протистояння своєму правлінню, сама ідея влади перетворюється для нього в проблему. Жорстокістю й самодурством Ірод ніби дискредитує можливість мудрого та доброго правління.

Відразу після розповіді Ірода, яка завершується напутнім словом останнього й наполегливим проханням-наказом дізнатися точне місце народження «Спасителя юдейського народу», волхви рушили в дорогу. Кожний із них по-новому обмірковує свою ситуацію, передбачаючи зустріч із Месією.

Епізод народження Ісуса Христа, який відкриває волхвам шлях до спасіння, подано в несподіваній наративній перспективі, від імені Осла – «найоб'єктивнішого» свідка, формат «Я-розповіді» якого слугує очудненню цієї події.

Розповідь Осла ніби підхоплюється, доповнюється новим вектором сюжету, коли відразу по першому крику новонародженої дитини посеред хліва виникає стовп світла й з'являється архангел Гавриїл, у проповіді якого стверджується прихід Месії. Крім того, архангел дає знати волхвам, що їм не варто повертатися до Ірода, аби той через них не дізнався про народження та місце перебування Христа, тому вони обирають кружний шлях повернення в рідні краї.

Зовсім неочікуваний поворот у розвитку сюжету відбувається в частині про подорож до Ісуса принца Мангалурського на ім'я Таор. Він – у певному сенсі четвертий маг, який також ішов зі своїм даром до Віфлеєму, але з певних причин запізнівся. Його історію подано наративом від третьої особи з дотриманням певних традицій агіографічного жанру [2, с. 132].

На початку своєї подорожі принц Таор показаний веселим і безтурботним юнаком, який відправляється в мандрівку з метою віднайти рецепт божественно смачного рахат-лукуму з фісташками. Поневіряння й біди, яких він несправедливо зазнає, а найбільше розмова з Гаспаром, Мельхіором і Вальтасаром про те, що їм відкрилося у Віфлеємі, перевертає життя Таора. Він зрікається свого багатства й царської влади, відпускає на волю рабів і підданих, а пізніше приносить себе в жертву заради дітей чоловіка, який не може сплатити великого боргу та добровільно йде на каторгу в соляні копальні Содому. Останні в романі є метафорою пекла, а сіль набуває символічного значення жертви і страждання.

Попри певну сюжетно-композиційну фрагментарність і наративну неоднорідність, роман М. Турньє відзначається винятковою внутрішньою цілісністю, що досягається за допомогою орієнтації на міфологічну традицію. По-перше, в художній структурі роману відтворюється міфологічна концепція буття, закорінена на ідеях коловоротності. Відтак і сюжет роману розгортається на основі принципу циклічності, коли до читача «повертаються» ті самі (чи внутрішньо подібні) ситуації, мотиви, образи, кожного разу збагачуючись новими смислами. Скріплювальними елементами є численні біблійні ремінісценції та алюзії. Так, добре відома фраза з біблійної «Пісні над піснями» «чорна я, але красива» декілька разів у трансформованому вигляді повторюється в тексті, акцентуючи різні аспекти складних расових, гендерних та екзистенційних стосунків між людьми. Так, розповідь чорношкірого Гаспара починається з фрази «Чорний я, але цар» («Je suis noir, mais je suis roi» [13, с. 9]), потім уживається щодо його білолицької рабині Більтіни: «Рабиня я, але біла» («Je suis esclave, mais je suis blonde» [13, с. 28]). Далі, вже в розповіді Мельхіора, незаконно позбавленого наслідного правління у своїй

країні, трансформація цього виразу набуває політичної конотації: «Я цар, але бідний» («Je suis roi, mais je suis pauvre») [13, с. 87].

Цілісність художнього тексту, а відтак і цілісність художньої концепції твору забезпечується також постійним акцентуванням єдності різного роду протилежностей. У кожній частині є дихотомічно-амбівалентні пари чи то персонажів, чи то сюжетних ситуацій, чи то певних образів: чорний цар – біла рабиня, осілий мандрівник, принц-жебрак, солоний мед, сила слабкості, прекрасна потвора, вічна миттєвість.

Отже, трансформація біблійно-міфологічного сюжету в романі «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар» сприяє творенню багатопланового, символічно насиченого наративу, в якому художньо своєрідно й переконливо ставляться вічні проблеми людського буття.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз роману М. Турньє «Гаспар, Мельхіор і Вальтасар» дає змогу виявити загальні тенденції роботи письменника з міфом, провести відповідні зіставлення з іншими творами письменника й у подальшому здійснювати дослідження типологічних відповідностей у поезиці неоміфологізування як важливої тенденції розвитку новітньої світової літератури.

Список літератури:

1. Алхімія слова живого: французький роман 1945–2000 рр.: навчальний посібник / М. Мільнер, М. Доле, Б. Бланкман, А. Рош, В. Фесенко. Київ: Промінь, 2005. 383 с.
2. Газизова В.Р. Дидактические задачи романа Мишеля Турньє «Каспар, Мельхиор и Бальтазар». Дидактика художественного текста: сборник статей / под ред. А. В. Татарина, Т. А. Хитаровой. Краснодар: Кубанский государственный университет, 2004. С. 126–133.
3. Завадская А. Межтекстовые отношения фрагментов Библии и романа М. Турньє «Каспар, Мельхиор и Бальтазар». Славянскія літаратуры ў кантэксте сусветнай: да 900-годдзя Кірыла Тураўскага і 200-годдзя Тараса Шаўчэнкі: матэрыялы XI Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–26 кастр. 2013 г.: у 2 ч. / пад рэд. Т. П. Казаковай. Мінск: РІВШ, 2013. Ч. 2. С. 150–153.
4. Зана Л. Ю. Жанрова специфіка романної прози Мішеля Турньє: дис. ... канд. філол. наук. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2012. 212 с.
5. Мишель Турньє: я контрабандист философии в литературе... URL: <https://www.kommersant.ru/doc/415351>.
6. Поліщук Я. Поліфункціональність міфу в поезиці модернізму. Слово і час. 2001. № 2. С. 35–45.
7. Татарин А. В. Жанровая природа и нравственная философия художественных текстов о евангельских событиях: монография. Краснодар: КубГУ, 2004. 264 с.
8. Трунилина М. И. Образ волхвов в романе Мишеля Турньє «Каспар, Мельхиор и Бальтазар». Теоретические и практические аспекты лингвистики, литературоведения, методики преподавания, перевода и межкультурной коммуникации: материалы Международной научно-практической конференции / редакционная коллегия: М. Г. Голубева, Е. В. Кузнецова. Астрахань: ИП Сорокин Р. В., 2014. С. 190–194.
9. Турньє М. Каспар, Мельхиор и Бальтазар / пер. с фр. Ю. Яхниной. Санкт-Петербург: Амфора. ТИД Амфора, 2005. 318 с. URL: <http://flibusta.is/b/257683/download>.
10. Bouloumie A. Michel Tournier: Le roman mythologique suivi de questions a Michel Tournier. P. Libr. Corti, 1988. 278 p.
11. Marosvari M. Le personnage Tournierien en quete de son double. Acta Litteraria Acad. Sci. Hung. 1990. XXXII/1-2. P. 109–116.
12. Merllie F. Michel Tournier. P., Belfond, 1988. 172 p.
13. Toumier M. Gaspard, Melchior et Balthazar. Paris: Folio/Gallimard, 1980. 277 p.

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ЕВАНГЕЛЬСКОГО СЮЖЕТА ПОКЛОНЕНИЯ ВОЛХВОВ В РОМАНЕ М. ТУРНЬЕ «ГАСПАР, МЕЛЬХИОР И ВАЛЬТАСАР»

В статье рассмотрено своеобразие художественной трансформации евангельского сюжета поклонения волхвов в романе М. Турнье «Гаспар, Мельхиор и Вальтасар»; выяснена сущность авторской идеи о фундаментальном значении для каждого человека прихода Иисуса Христа в мир; раскрыты средства художественного воплощения этой идеи, в частности функциональное назначение сюжетных перипетий и нарративных приемов, роль интертекстуальных элементов и предметной символики в структуре текста.

Ключевые слова: евангельский сюжет, художественная трансформация, роман-апокриф, нарративная структура, символика, Мишель Турнье.

THE FEATURES OF THE FICTIONAL TRANSFORMATION OF THE EVANGELICAL PLOT ADORATION OF THE MAGI IN MICHEL TOURNIER'S NOVEL "GASPARD, MELCHIOR ET BALTHAZAR"

The article analyzes the features of the fictional transformation of the evangelical plot Adoration of the Magi in Michel Tournier's novel "Gaspard, Melchior et Balthazar"; the essence of the author's idea about the fundamental importance of the Jesus Christ's coming to the world is revealed; the means of translating of this idea are considered, in particular the function of the plot and narrative techniques, the role of intertextual elements and textual symbolism.

Key words: evangelical plot, fictional transformation, novel-apocrypha, narrative structure, symbolism, Michel Tournier.